

פרק א

המבנה הגאוגרפי-פיזי
של חבל עזה והשפעותיו
האסטרטגיות

חגי הוברמן

פרק א המבנה הגאוגרפי-פיזי של חבל עזה והשפעותיו האסטרטגיות

מבנה חבל עזה וחשיבותו

המונח 'רצועת עזה' נוצר בשלהי מלחמת העצמאות כתוצאה מקו הגבול שנקבע בתום המלחמה. ב-24 בפברואר 1949 נחתם ברודוס הסכם שביתת הנשק בין ישראל למצרים. כל הנגב נותר בתחום מדינת ישראל חוץ מרצועת החוף שהשתרעה מרפיח ועד צפון בית חנון, ובה שלט הצבא המצרי.¹ אורך הרצועה היה 45 ק"מ, ורוחבה נע בין שבעה ק"מ בצפון ל-12 ק"מ בדרום. שטח הרצועה הסתכם ב-362 קמ"ר.²

מבחינה גאומורפולוגית מהווה חבל עזה המשך ישיר של מישור החוף הדרומי, הבנוי משלושה רכסי כורכר עיקריים שביניהם שני עמקי 'מרזבה'. חבל עזה הוא קצהו הדרומי של מבנה זה.³ גבעות כורכר אלו הן חולות לשעבר שנתרו זמן רב במקום אחד בשל נסיגת הים מערבה. בגלל תהליכים כימיים התקשו החולות והפכו לאבן. בין רכסי הכורכר משתרע עמק צר וארוך ברוחב של קילומטר עד שניים בלבד, והוא משמש כעין צינור שדרכו מתנקזים מי הגשמים בדרכם לים התיכון. לכן הוא קרוי 'המרזבה'.⁴

עמק החוף מאופיין ברצועות אורך מקבילות הנמשכות מצפון לדרום. הרצועה המערבית ביותר מורכבת מהחולות הנוודים שמוצאם מהנילוס ומקרקעית הים.⁵ עורק התחבורה של חבל עזה עובר לכל אורכו של עמק המרזבה המערבי. לשני רכסי הכורכר, המערבי והתיכון, נודעת השפעה רבה על שתי תופעות אופייניות לחבל עזה: עצירת החולות הנוודים וחסמת הנחלים הזורמים לים.⁶

מבנה עמק החוף קבע את מקומה של 'דרך הים' הבין לאומית שעברה לאורכו. בימי קדם עברה דרך זו במרזבה, במקביל לשרשרת החולות ולגבעות הכורכר. עזה גם שכנה בקצה של דרך פטרה-עזה ששימשה להובלת סחורות מאזור חצי האי ערב אל נמל עזה.⁷ הנמל היווה את השער הימי של דרום הארץ, של עבר הירדן המזרחי ושל חצי האי ערב לפחות במשך 1300 שנים, בין התקופה ההלניסטית עד סוף האלף הראשון לספירה הנוצרית.⁸

חשיבותו האסטרטגית של חבל עזה כשער כניסה דרום-מערבי לארץ ישראל, הן ביבשה הן בים, נבעה משיבתו בתקופות רבות בזמן העתיק על צומת דרכים בין לאומי: בין דרך הים - אשר שימשה נתיב תנועה עיקרי לאורך החוף ממערב לצפון - לבין 'דרך הבשמים' - הדרך שבאה מכיוון דרום, מחצי האי ערב, אל נמל עזה, השער הימי הדרומי של ארץ ישראל.⁹

חשיבותה הביטחונית של עזה הייתה אף היא משמעותית במשך שנים רבות. עזה הייתה יישוב הקבע הראשון לצבא שבא מן הדרום, מכיוון מצרים, וחצה את מדבר סיני בדרכו לארץ ישראל, ואילו לצבא שבא מצפון ונע לעבר מצרים, הייתה עזה תחנת הצטיידות אחרונה

לפני חציית המדבר. מציאות זו גרמה לכך שחבל עזה היה לזירת קרבות לכל אורך ההיסטוריה שלו,¹⁰ והיה ברור לכול כי שליטה על שער הכניסה היא זו המאפשרת מניעת כניסת גורמים עוינים ובלתי רצויים לארץ ישראל. כובשי הארץ לאורך כל הדורות - מאמנחותפ השני מלך מצרים, שכבש את ארץ ישראל באלף השני לפני הספירה הנוצרית, כמאה שנה לפני יציאת מצרים, ועד פרעה-שישק, תלמי הראשון, נפוליאון והגנרל אלנבי - רובם החלו את כיבוש הארץ בחבל עזה בדרכם אל תוך הארץ פנימה. לעומתם, סנחריב ואלכסנדר מוקדון נלחמו בעזה בדרך ההפוכה - מארץ ישראל למצרים. גם הצבא המצרי במלחמת השחרור החל את מסע הפלישה שלו לארץ ישראל במקום זה - בחבל עזה.¹¹

קביעת גבול הרצועה

כשהסתיימה מלחמת העצמאות, נותרו עזה והמרחב שסביבותיה, מבית חנון ועד רפיח, בשליטה מצרית מוחלטת. האזור שהיה מעבר לקו הגבול הבין לאומי, קיבל את השם המוכר 'רצועת עזה'. 200,000 הערבים ממרחב הדרום והנגב שנמלטו אליה במהלך מלחמת העצמאות, שילשו את כמות האוכלוסייה הערבית שמנתה עד מלחמת העצמאות 80,000 נפש. הפליטים שוכנו במחנות צבאיים בריטיים ישנים. אלה הפכו למחנות פליטים, ומאז וגם עשרות שנים לאחר מכן, מדינות ערב עשו הכול כדי למנוע את שיקומם ואת חילוצם של הפליטים מהמציאות הקשה שאליה נקלעו.

כאשר הסתיימה מלחמת העצמאות, הקו שהפריד בין צבאות מצרים לישראל היה שונה מכפי שנקבע מאוחר יותר כ'קו הירוק'. צה"ל החזיק בשטחים רבים בדרום רצועת עזה, מדרום לרפיח (אזור הכפר

4

3

2

1

- 1 מרכז גוש קטיף - מבט על: שטחי החקלאות של ערביי האזור לאורך החוף
- 2 גדר צפון הרצועה - מבט על: התוואי המלאכותי חוצה את צבעי הנוף הטבעיים
- 3 שפך נחל הבשור - החול מונע מזרם המים להגיע לים
- 4 נמל עזה - שובר הגלים שבנו הפלשתינים
- 5 דיונות החול ועצי השיטה המכחילה ליד גני טל

ידעו את הסיבה לדרישה, אך הבינו שאם נציגי המדינה הצעירה כה מתעקשים על שטח דיר-סנייד, בוודאי יש להם סיבה רצינית לכך, ועל כן התעקשו להשאירו בשליטתם.

למצרים הייתה נקודה כואבת אחרת בדרום רצועת עזה. המצרים חששו שצה"ל 'ימחזר' את הצלחתו בכיס פאלוג'ה (אזור קריית גת של היום) שבו הייתה נצורה חטיבה מצרית שלמה, וינתק את הכוחות המצריים שבאזור רפיח מן הרצועה. המצרים ביקשו להרחיק את צה"ל מרפיח לכיוון דרום. וכך, במהלך המשא ומתן הסכימו המצרים לסגת מאזור דיר-סנייד ולייצב את קו הגבול ממחסום ארז של ימינו בקו ישר לחוף הים, ואילו ישראל פינתה את אזור חיזעה ועבסאן ומסרה אותו למצרים. כך נוצרה ה'בטן' של אזור חן-יונס ורפיח. כך נקבע הגבול בין ישראל למצרים ברצועת עזה, המקום היחיד שבו הייתה 'חריגה' מהגבול הבין לאומי המוכר בין ישראל למצרים.¹²

חיזעה ואזור שדה התעופה הפלשתיני דהניה של היום), ואילו כוחות צבא מצריים היו פרושים בשטח שמצפון לעיר עזה, כולל אזור הכפר דיר-סנייד (אזור מושב נתיב העשרה של היום). כפר זה, דיר-סנייד, שימש לפני כמחנה של הצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה, שעה שהוא עשה דרכו במישור החוף מכיוון מצרים לכיבוש ארץ ישראל. אחרי מלחמת העולם השנייה התיישבו בו ערביי האזור, כשם שפליטים ערביים מדרום הארץ התיישבו בשלושה מחנות בריטיים אחרים בתוך הרצועה: אל-בורייג, אל-מוראזי ונוצייראת. בין בוני המחנה הבריטי בדיר-סנייד היו מהנדסים יהודיים, ומסתבר, שהללו ידעו את אשר לא ידעו המצרים שחנו במקום: שבדיוק במקום זה נמצא אחד ממקורות מי התהום העשירים ביותר והחיוניים ביותר לאזור השחון בדרך כלל. המהנדסים הללו מסרו את המידע הזה למנהלי המשא ומתן על שביתת הנשק ברודוס, וכשהחלו השיחות, דרשו נציגי ישראל, בין היתר, את נסיגת הצבא המצרי מדיר-סנייד. הנציגים המצריים לא